

wantij

OKTOBER 2018 | nummer 136 | jaargang 35 | nr. 2

De dilemma's van de ZMf

jouw stem voor natuur en milieu

Inhoud

2	Inhoud en colofon	12	Lopen langs de Linie van Communicatie <i>Gerda Spaander</i>
3	De dilemma's van de ZMf <i>Willem de Weert</i>	15	Meer vogels op akkers <i>Willem de Weert</i>
4	Zonnedaken of zonneweides? <i>Peter Louwerse</i>	16	Windmolens versus vogels en natuur <i>Peter Louwerse</i>
6	Wilde of gemaakte natuur? <i>Bouke Kromhout van der Meer</i>	18	Hoe verder met recreatie langs Deltawateren? <i>Bouke Kromhout van der Meer</i>
8	Met de helikopter naar het windpark <i>Ineke ter Stege</i>	20	Zeeuwse Ommegang <i>Ira von Harras</i>
10	Boeren met techniek of met natuur? <i>Ineke ter Stege</i>	23	Berichten ZMf ledenvergadering dinsdag 23 oktober a.s.
11	Veertig wandelroutes met trein en bus <i>Willem de Weert</i>	24	De voetafdruk Meten is weten <i>Willem de Weert</i>

Colofon

OKTOBER 2018 | nummer 136 | jaargang 35 | nr. 2

Het wantij is 'de draaiing of stilstand in het water, waar vloedstromen elkaar ontmoeten'. Wantij is een uitgave van de ZMf. Het blad wordt naar de leden van de ZMf verstuurd. Lidmaatschap van de ZMf kost € 24 per jaar. Bijdragen kunnen in overleg met de eindredacteur worden ingediend. Auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun artikel. Plaatsing in dit blad hoeft niet te betekenen dat de vermelde meningen het inzicht van de redactie, het bureau of het bestuur van de ZMf weergeven.

Redactie:

Lineke Keizer (secretariaat), Jacomine Burgers, Bouke Kromhout van der Meer, Peter Louwerse, Ineke ter Stege en Willem de Weert (eindredactie).

Redactiesecretariaat:

ZMf, Kousteensedijk 7, 4331 JE Middelburg
T. 0118 - 654 180 | E. lkeizer@zmf.nl

Vormgeving en productie:

Nilsson, Goes

Voorpagina:

Funderingen voor windturbineparken op zee.
Vlissingen-Oost. Foto: Loes de Jong

De dilemma's van de ZMf

Willem de Weert

‘We leven in een tijd waarin er meer ruimte is voor dialoog dan vroeger,’ zegt ZMf-directeur Ira von Harras. ‘Als ZMf gaan we graag het gesprek aan met de directe omgeving. Dat geldt ook voor het bespreken van onze dilemma’s.’

In de vorige ledenvergadering bleek de open microfoon met de vraag naar dilemma's een succes. De een na de ander kwam zijn of haar dilemma voorleggen. De aftrap kwam van een van de bestuursleden van de ZMf die de vossenjacht onder de aandacht bracht. Vossen jagen op vogels en dus ook op broedvogels. Maakt dat de jacht op vossen daardoor geaccepteerd of laten we de vossen hun gang gaan? Andere dilemma's waren bijvoorbeeld of je onderscheid moet maken bij het terugdringen van het autobezit tussen stedelijk en landelijk gebied en in hoeverre je recreatie moet zoneren, denk aan de overlast door jetski's op het water.

Standpunten

‘Dat er dilemma's zijn, betekent niet dat de ZMf geen standpunten meer heeft,’

zegt Ira von Harras. ‘Een paar voorbeelden. Er is voor de ZMf geen dilemma wat betreft de keuze tussen fossiele energie of groene energie. Maar leggen we zonnepanelen alleen op daken of staan we ook zonneweides toe die het landschap aantasten? We zijn voor windparken op zee, maar moeten die met helikopters onderhouden worden vanaf vliegveld Midden-Zeeland, of zijn er alternatieven? Willen we intensief boeren waardoor er meer grond overblijft voor natuur, of kiezen we voor natuurinclusieve landbouw? Moet natuur volledig ongerept zijn, de wilde natuur, of kunnen door mensen aangelegde natuurgebieden net zo mooi en waardevol zijn? Om onze achterban inzicht te geven hoe complex een project soms is, en er niet altijd één oplossing is,

leggen we een aantal van deze dilemma's in deze Wantij voor.’

 Willem de Weert is eindredacteur van Wantij.

‘Soms is er voor meerdere opties iets te zeggen, waardoor dilemma's ontstaan.’

Heeft u ook een dilemma aangaande natuur en milieu in Zeeland? Of juist een mooie suggestie of mogelijke oplossing voor een van de dilemma's? Dan zijn wij daar benieuwd naar. Laat het ons weten via info@zmf.nl onder vermelding van 'Dilemma's Wantij'.

ZMf ledenvergadering mei 2018
in Burgh-Haamstede. Foto: ZMf

Zonnedaken of zonneweides?

Zonnepanelen zijn inmiddels gemeengoed aan het worden. Leveranciers en installateurs van zonnepanelen kunnen de vraag nauwelijks aan. Ze worden gelegd op daken, maar ook steeds meer op landbouwgrond. Is dat wel de bedoeling? Het is een thema voor de volgende ledenvergadering van de ZMf op 23 oktober a.s.

Peter Louwerse

Bedrijven en particulieren die over een geschikt dakvlak beschikken en een rendabele investering van hun (spaar) geld zoeken doen graag mee aan deze vorm van energietransitie. En natuurlijk is er het besef dat er zo snel mogelijk een eind moet komen aan de zeer vervuillende conventionele energievoorziening en mobiliteit door fossiele brandstoffen. Je zou denken: hoe meer zonnepanelen hoe beter. En als er daken te weinig zijn dan leggen we ze toch gewoon op een stuk grond? Daarmee ontstaat een dilemma: Is het verantwoord om (landbouw)grond op te offeren voor zonneparken?

Overheid

De rijksoverheid vindt het bouwen van zonneparken een zaak van provincies en gemeenten. Maar stelt wel dat het opofferen van landbouwgrond pas in laatste instantie aan de beurt mag komen. Ook hier gaan regionale overheden soms te snel voor het behalen van

doelstellingen ten koste van landschap, natuur en voedselproductie.

Onvoldoende vermogen

In het ontwerp-Omgevingsplan Zeeland 2018 wordt onderkend dat er met alleen 'zon op dak' onvoldoende vermogen gerealiseerd kan worden om de doelstellingen te halen. Aanvullende ruimte voor zonprojecten wordt daarom gezocht in combinatie met andere functies. Citaat: 'Hiermee wordt een balans gezocht tussen enerzijds ruimte bieden voor zonne-energie, maar anderzijds wel met behoud van omgevingskwaliteit, zorgvuldig ruimtegebruik en behoud van de agrarische functie van gronden in het buitengebied. Zonprojecten anders dan op dak zijn daarom toegestaan binnen bestaand bebouwd gebied, in combinatie met windenergieprojecten, in combinatie met infrastructuur zoals dijken, (vaar- en spoor-)wegen en nutsvoorzieningen, op stortplaatsen en locaties voor glastuinbouw, aansluitend aan bestaand

bebouwd gebied en op water.

Voor water geldt dan aanvullend dat aangetoond moet worden dat er geen negatieve effecten zijn voor recreatie en visserij. Ook voor zonprojecten geldt dat het maatwerk aan de gemeenten wordt overgelaten.'

Groeien

In een 'positionpaper' van het Energieonderzoek Centrum Nederland en de Universiteit Wageningen (juli 2017) wordt berekend dat de Nederlandse zonnestroomsector de ambitie heeft om te groeien van ruim 2 GW piekvermogen nu naar meer dan 100 GW piekvermogen in 2050. Daarmee wordt dan een hoeveelheid elektriciteit opgewekt die minstens zo groot is als het totale Nederlandse elektriciteitsverbruik op dit moment. Uitgaande van toekomstige rendementen komt zo'n vermogen overeen met ongeveer 600-700 vierkante kilometer aan oppervlaktebeslag, uiteraard deels op daken en op water

‘Waarom geen zonnepanelen als parasols boven kokend hete parkeerterreinen?’

Zonnepark op de grond. Vlissingen. Foto: Loes de Jong

maar mogelijk ook op (landbouw) gronden. Om een idee te geven: dat is ruwweg de helft van de provincie Utrecht.

Natuur en bodemleven

Natuurbeschermers en ecologen uiten in een artikel in Trouw (25 juni 2018) hun zorgen over de nadelige gevolgen van zonneparken voor natuur en bodemleven. Omdat zonlicht en regen de bodem niet meer bereiken wordt de grond uitgeput, zeggen ze. Het gevolg is kaalslag en dat is funest voor insecten en weidevogels die toch al zwaar onder druk staan. Sluitend bewijs hiervoor ontbreekt echter nog. En om het nog wat ingewikkelder te maken: er zijn ook ecologen die denken dat akkers en weiden met minimale biodiversiteit op kunnen knappen dankzij een zonnepark. Maar ook dat moet nog onderbouwd worden door verder onderzoek.

Voedselproductie

Op het gebied van zonneparken heeft de coöperatie Zeeuwind recentelijk zijn visie aangepast. ‘Vroeger werkten wij altijd mee bij de ontwikkeling van zonne-

parken,’ zegt Teus Baars, directeur van Zeeuwind. ‘Maar nu kijken we eerst goed of dit niet ten koste gaat van de voedselproductie. Als dat zo is dan trekken we ons terug. Alleen als er sprake is van meervoudig ruimtegebruik (bijvoorbeeld op dijken, afvalbergen, parkeerparken, e.d.) en braakliggende grond op bedrijventerreinen doen we wel mee.’

Parkeerterreinen

Kees van der Vlugt, beleidsmedewerker bij Het Zeeuwse Landschap, pleit ook voor meervoudig ruimtegebruik bij het plannen van zonneparken. ‘Aan de Zeeuwse kusten zijn veel grote parkeerterreinen waar met name in de zomer auto’s kokend heet worden. Waarom zouden we daar geen zonnepanelen als parasol-dak boven leggen? Zeeland kan hiermee een voorbeeld zijn, we hebben tenslotte ruimte om te experimenteren met de landschappelijke inpassing van dit soort vormen van multifunctioneel ruimtegebruik.’ Van der Vlugt vreest dat zonnepanelen op het water een grote aantasting van het landschap kunnen worden. Juist de Deltawateren maken Zeeland aantrekkelijk voor bewoners en

recreanten. Daarnaast zijn dit veelal Natura 2000-gebieden die veel ecologische functies herbergen.

Mortiere minder geslaagd

‘Een minder geslaagd voorbeeld vind ik het nieuwe zonnepark naast de Mortiereboulevard in Middelburg,’ vertelt Van der Vlugt. ‘Op een voormalig weiland zijn 55.000 zonnepanelen geïnstalleerd, terwijl pal daarnaast de woonboulevard ligt met grote lege winkeldaken en een enorm parkeerterrein waar schaduw voor auto’s sterk gewenst is. Dat dit niet gebruikt wordt, zal een kostenplaatje zijn: de constructie van de gebouwen moet hier vaak voor versterkt worden. Wat bij dit zonnepark daarnaast ook steekt is dat de landschappelijke inpassing nog steeds niet geregeld is, terwijl het park al een tijd in bedrijf is.’

Peter Louwerse is lid van de Wantijredactie.

Wilde of gemaakte natuur?

Lang geleden, toen de eilanden nog eilanden waren, zag de Zeeuwse natuur er heel anders uit. Door gebruik te maken van natuurlijke aanslibbing hebben we Zeeland stukje bij beetje op de zee veroverd. Dat ging gepaard met het nemen van tal van maatregelen om onze veiligheid voor het water te verhogen. Er is oude natuur verdwenen en nieuwe natuur ontstaan. Zijn de keuzes die we maken de juiste, zou de natuur dat zelf ook zo doen?

Bouke Kromhout van der Meer

Een goed voorbeeld van veranderde natuur vind je in de Grevelingen. Mascha Dedert, programmamanager Deltawateren van de ZMf, vertelt daarover: 'Na de afsluiting van de Grevelingen is een unieke zoetwater-natuur ontstaan die veel toerisme van bijvoorbeeld duikers aantrekt. Maar de waterkwaliteit van de Grevelingen gaat steeds verder achteruit. Dat zien we aan de hand van metingen en berekeningen.'

Ingrijpen

De meningen over de Grevelingen zijn verdeeld. Mascha Dedert zegt daarover: 'Veel mensen kijken alleen naar de oppervlakte van het water om te beoordelen of het gezond is, ze zien de diepere, dode, lagen niet. Maar het is een feit dat in de diepere waterlagen weinig zuurstof is. Om daar iets aan te doen moet je zorgen voor meer doorstroming. Dat betekent dat we als mens moeten ingrijpen in de Grevelingen. Er is een proefproject gaande: aan de landzijde van de

Grevelingen is een kleine waterdoorlaat gemaakt, maar die zorgt lang niet voor voldoende doorstroming voor het hele meer. Wil je dat er voldoende water binnenkomt dan moet er ook aan de Noordzeekant een grote doorlaat gemaakt worden. Niet iedereen is het eens met het idee om de Grevelingen een meer open verbinding met de zee te geven. Er zijn mensen die de natuur in de Grevelingen nu mooi vinden en niets aan de zoetwaternatuur willen zien veranderen. Anderen zijn bang dat door een waterinlaat aan de zeekant de zoetwaterbel onder de eilanden aangetast zal worden.'

Gemaakte natuur

Door menselijk ingrijpen heeft de Zeeuwse natuur in de loop der tijd veel van zijn natuurlijke dynamiek verloren. De oorspronkelijke zoet-zout variant is er niet meer, er is andere natuur ontstaan. Die onnatuurlijkheid wordt nog eens versterkt door economische activiteiten,

baggeren, recreatie, verstoring en vervuiling.

Mascha Dedert schetst het dilemma: 'Moet je je vasthouden aan afgesproken zaken, zoals bijvoorbeeld Natura 2000. Die doelstellingen zeggen dingen als: er moeten in dit gebied zoveel vogels zijn van die en die soort. Ondertussen is van alles aan het veranderen en veranderen de systemen ook. Wie zegt dat die vogels er nog willen zitten. We nemen allerlei maatregelen om de doelstellingen na te komen, maar als we de natuur zijn gang

'Nederland is eigenlijk een grote tuin geworden.'

Gevlekte orchis op Bastiaan de Langeplaat Veerse Meer. Foto Loes de Jong

lieten gaan zou het er dan net zo uitzien? We hebben afspraken gemaakt over de natuurwaarden, maar is dat na verloop van tijd ook nog wat de natuur zelf wil? Willen die vogels nog wel leven waar wij vinden dat ze thuishoren? Is wat wij wenselijk achten wel de natuurlijke balans?’

Grote tuin

‘Nederland is eigenlijk een grote tuin geworden. We hebben er zoveel aan veranderd dat het natuurlijke systeem uit balans is. We zijn continu aan het bijsturen. Misschien doen we de dingen wel anders dan dat de natuur zelf zou doen om weer in balans te komen. We

hebben een bepaald doel voor ogen, maar als de natuur het zelf regelde zou je misschien ergens anders op uitkomen. Iets dat ook goed is, of misschien wel beter. Eigenlijk geven we de natuur niet de kans om zelf te ontdekken wat op dat moment op die locatie het beste is.’

Dynamiek

Het mooiste zou misschien zijn om de natuurlijke dynamiek weer meer vrij spel te geven en de natuur het zelf te laten regelen. Maar dat kan natuurlijk niet zonder meer. Zoals gezegd staat de veiligheid op de eerste plaats. Dus als je bijvoorbeeld een dam weghaalt zal je in het achterland de dijken moeten

ophogen en dat heeft ook weer gevolgen. Bovendien is er niet alleen het aspect van de veiligheid, maar is er ook allerlei andersoortig gebruik van de gebieden als recreatie, landbouw en bewoning. Als je de natuurlijke ontwikkeling meer vrijheid wilt geven zijn dat ook zaken waar je rekening mee moet houden. Daar moet je met partners uit het openbaar bestuur, recreatie en landbouw overeenstemming in zien te vinden.’

Bouke Kromhout van der Meer is lid van de Wantijredactie.

Met de helikopter naar het windpark

Er komen steeds meer windturbines op de Noordzee, ook voor de Zeeuwse kust. Deze windparken moeten gebouwd en onderhouden worden. Daarvoor zijn een zee- én een helikopterhaven nodig. Weegt de milieuwinst van windenergie wel op tegen de milieuoverlast van het transport voor de bouw en het onderhoud van deze parken?

Ineke ter Stege

Joost Naudts is namens de ZMF plaatsvervangend lid van de Commissie Ruimtelijke Ordening Vliegveld Midden-Zeeland. Hij zegt: 'Op het industrieterrein Vlissingen-Oost worden voor de bouw van de windturbines de nodige faciliteiten aangelegd. Schepen zullen vanaf daar de bouwmaterialen naar zee transporteren. Maar er worden

helikopters ingezet om het personeel te vervoeren dat nodig is om het park te bouwen en onderhouden. Er is door de aannemer gekozen om dat vanaf vliegveld Midden-Zeeland bij Arnemuiden te doen. Want daar is alles aanwezig wat voor dergelijke vluchten nodig is. Het aantal vliegbewegingen van helikopters over Walcheren zal fors

toenemen van 800 naar eerst 2.000 en later naar 4.000 keer per jaar. Dat is nogal wat.'

Zee

Om te beginnen de vraag: zijn al die turbines op zee wel nodig? 'Nederland is in de ogen van de toerist misschien het land van de molens, maar met 2.200 windturbines is het echt niet de voortrekker van windenergie in Europa. Om alle Nederlandse huishoudens te voorzien van stroom uit windenergie zouden er tienduizenden turbines bij moeten komen. Een flink deel daarvan kan op zee gebouwd worden.' Aan het woord is Daniël Poposki, technicus bij de Duitse windturbinefabrikant Enercon. Deze Duitse firma is marktleider en heeft meer dan 28.000 windturbines geïnstalleerd. Volgens Poposki zijn er verschillende types windturbines. 'Wij bouwen op zee de grootste soort. Ze kunnen een rotordiameter van meer dan 145 meter hebben.' Hij merkt op dat de CO₂ die gecreëerd wordt bij met het

maken van de turbine, gecompenseerd is als de turbine ongeveer zeven maanden draait.

Onderhoud

De volgende vraag is waarom er zo vaak naar de parken toe gevlogen moet worden? Daarover zegt hij: 'Een windturbine vraagt normaliter ieder halfjaar een zogenaamd vetonderhoud, wat een halve werkdag kost. Verder is er jaarlijks een controlebeurt en iedere vier jaar grootonderhoud nodig. Dit grootonderhoud kost ongeveer vier dagen werk. Op zee zal dat vaker zijn in verband met extra overlast bij het werken in soms slecht weer. En is er een storing, dan wordt die direct verholpen, want een stilstaande turbine kost veel geld. Voor al deze klussen worden monteurs ingevlogen.' Kunnen robots en drones in de toekomst een rol kunnen gaan spelen bij het onderhoud en zo het transport van technici verminderen? Hierop antwoordt hij dat drones mogelijk wel een gedeelte van de inspectie zouden

kunnen overnemen. Maar over de inzet van robots heeft hij twijfels.

Energieakkoord

Is het voor de milieufederatie wel 'uit te leggen', alle extra vliegbewegingen die de windturbines op zee meebrengen? Ira von Harras, directeur van de ZMf, zegt hierover: 'Wij zijn van mening dat we de energietransitie moeten versnellen. De opwarming van de aarde moet aangepakt worden. De windparken voor de kust zijn noodzakelijk om het aandeel groene energie uit te breiden. We hebben ons als land gecommitteerd aan de doelstellingen van het Parijse Klimaatakkoord en zullen ons uiterste best moeten doen om die te halen. In het Energieakkoord zijn afspraken gemaakt voor de ontwikkeling van offshore windenergie (4.500 MW). De bedoeling is dat een groot deel hiervan wordt aangesloten bij Borssele. Dus geen twijfel over nut en noodzaak. Maar natuurlijk moet hierbij rekening gehouden worden met aspecten als kwaliteit van de

'Het aantal helikopter- vluchten boven Walcheren zal fors toenemen.'

leefomgeving, CO₂-reductie, geluidsoverlast, verstoring van de natuur. Wat doet het met de beleving van ons landschap? Daar hebben we als ZMf ook zorg voor. Er moet gedegen afweging gemaakt worden van de verschillende factoren zodat de overlast van het transport van mensen en materialen wordt geminimaliseerd. Dit kan bijvoorbeeld betekenen dat aanpassingen nodig zijn van de vliegroutes over land en zee.

**Ineke ter Stege is lid van
de Wantijredactie.**

Bessennoogst in Heinkensand.
Foto: Jaap Wolterbeek

Boeren met techniek of met natuur?

Hoe kunnen boeren meer natuur in hun bedrijfsvoering bewerkstelligen? In de akkerbouw zijn twee richtingen: de ecomodernische en de natuurinclusieve benadering.

Ineke ter Stege

Ecomodernische benadering

De ecomodernische landbouw richt zich op het terugdringen van de milieudruk en het voorkomen van de uitputting van hulpbronnen. Het streven is een hoge productie op zo weinig mogelijk oppervlak, met inzet van alle mogelijke technieken. Dit gebeurt met innovaties zoals kunstmest, chemische bestrijdingsmiddelen en genetische modificatie. Door het intensieve karakter van de landbouw blijft er grond over voor de natuur. De invloed van deze superefficiënte landbouw kan echter een negatieve invloed hebben op de bodemprocessen. Dat moet nog nader onderzocht worden.

Natuurinclusieve landbouw

De natuurinclusieve landbouw maakt gebruik van de al aanwezige processen in de natuur: bodem, planten, dieren. De innovatie richt zich hier op het optimaal inzetten van deze natuurlijke processen.

Daarnaast zet deze landbouw zijn manier van werken in een breder perspectief: van producent tot consument. Zowel boer als consument moeten zich bewust worden wat hun handelen betekent voor natuur en milieu en zich realiseren dat er niet onbeperkt gebruik kan worden gemaakt van Moeder Aarde.

Verschillen

Waar de natuurinclusieve landbouw optimaal gebruik maakt van de natuur en zich richt op het brede spectrum van productie tot consumptie, maakt de ecomodernische landbouw juist gebruik van de mens, met diens technologische en innovatieve vindingrijkheid. Een ander opvallend verschil is de grootte van het gebruikte landoppervlakte.

De ecomodernische aanpak probeert het oppervlak te beperken door de grond optimaal te gebruiken. De ruimte die overblijft kan voor 'puur natuur' gebruikt worden. De natuurinclusieve aanpak

vraagt meer grond, maar in de gebruikte ruimte is de natuur veel meer geïntegreerd.

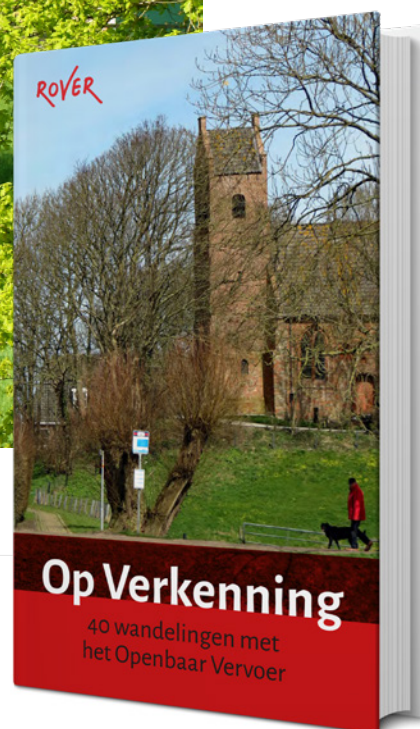
Supermarkten

Voedsel komt soms via boerderijwinkels, maar meestal via de supermarkt op het bord van de consument. In de supermarkten is geen specifieke vermeldingen over de wijze van akkerbouw, anders dan het etiket 'biologisch'. Het Centraal Bureau Levensmiddelen houdt zich namens de supermarktenbranche bezig met vraagstukken van milieu en duurzaamheid. Op 29 juni jl. werd het 'Convenant Voedingsmiddelen Internationaal Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen' ondertekend. Hierin staat dat er door samenwerking gewerkt zal worden aan verduurzaming van de productieketen, en het beperken van de milieuschade. De supermarkten willen niet alleen het aanbod van biologisch verbouwde groenten en fruit vergroten, maar ook de klanten beter informeren over de afkomst van de producten. Of dat de natuurinclusieve of ecomodernische aanpak zal zijn, blijft voorlopig de vraag.

Ineke ter Stege is lid van de Wantijredactie.

Veertig wandelroutes met trein en bus

Op verkenning

40 wandelingen met het openbaar vervoer

ISBN 978-90-827121-1-7

Peter Oosterling en Gerda Spaander;
Rover 2018

176 blz., € 18,-

De Reiziger, het blad van Rover (Reizigersvereniging openbaar vervoer), bestaat veertig jaar en heeft om het jubileum te vieren een wandelgids uitgebracht. Wantij deelt mee in de feestvreugde: op de volgende bladzijdes staat een wandeling in Zeeuws-Vlaanderen als cadeau. Natuurlijk met de aansporing om de gids aan te schaffen en vaker met behulp van trein en bus te gaan wandelen.

Willem de Weert

Gerda Spaander is één van de auteurs. Ze wandelde, beschreef en fotografeerde 14 van de veertig wandelroutes. Daarvoor vertrok ze, het liefst in alle vroegte, vanaf station Kruiningen om de routes uit te stippelen. De trein- en busreizen beperkten zich niet alleen tot eigen land. Er zijn ook vier wandelroutes in België en één in Duitsland opgenomen. Wat Zeeland betreft staan er wandelingen op Walcheren, in de Zak van Zuid-Beveland en in Zeeuws-Vlaanderen in de gids. Deze laatste is op de volgende bladzijden afgedrukt.

Hoogtepunten

Wat vindt ze zelf de mooiste routes? Het is natuurlijk lastig kiezen uit je eigen kinderen, maar na enige aandrang, vindt ze de wandelingen in Zuid-Limburg de

mooiste. 'Eijsden-Maastricht (via België) en Visé-Noorbeek zijn letterlijk hoogtepunten. Maar ook wandelen door de Millingerwaard en de duinen bij Voorne kan mij zeer bekoren. Ik kom graag op plaatsen waar het stil is en leuke wilde planten groeien.' De routes beginnen en eindigen op stations en/of bushaltes, en gaan bij voorkeur over onverharde paden. Er staan ook een paar rondwandelingen in. De lengte varieert van 8 tot 25 kilometer, in een dag te doen. Er staat ook een tweedaagse wandeling in. Alle wandelingen zijn voorzien van de gegevens over de bereikbaarheid met bus en trein, koffiestops en ingetekend op de topografische kaart waardoor er al voorpret ontstaat bij het bestuderen van de te volgen route.

Internettijdperk

Is er in het internettijdperk nog behoefte aan een gedrukte wandelgids? Gerda Spaander denkt van wel. 'Een mooie gids leest toch lekkerder dan een printje. Maar we hebben wel lang getwijfeld over de oplage. De prijs bedraagt in de boekenwinkel € 18,-. Leden van Rover betalen € 10,- exclusief verzendkosten; nieuwe leden van deze vereniging 'van reizigers voor reizigers met het openbaar vervoer' krijgen de gids wellicht als welkomstgeschenk. 'De wandelgids is natuurlijk ook een leuk cadeautje voor anderen,' zegt de auteur met gevoel voor marketing.

Willem de Weert is eindredacteur van Wantij.

Lopen langs de Linie van Communicatie

Oostelijk Zeeuws-Vlaanderen is een streek van grote lijnen. Grote kavels, vooral akkerland en dun bevolkt. Toch zie je op weinig plaatsen de horizon, want de blik stuit meestal ergens in de verte wel op een populierenrij. Een aantal daarvan staat langs de Staats – Spaanse linies, de restanten van militaire verdedigingswerken die 'wij' aanlegden in de periode van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) om de Spanjaarden vooral door inundaties tegen te houden. Er is veel van te zien in het landschap. Deze wandeling voert ons langs een deel ervan met de naam 'Linie van Communicatie' ❶ en

passeert vier voormalige forten ❷, verbonden door dijken. Ooit stond hier tijdelijk water aan de ene kant van de dijk – te diep om door te lopen, te ondiep om door te varen – met aan de andere kant de Spanjaarden.

Samenwerking

Na de linie volgt al snel de grens met België. Hier loopt de grens ongeveer 4,5 km gelijk op met de route. We passeren eerst vijf grenspalen en later nog eens twee ❸. Even om een grenspaal heen lopen en je weet zeker dat je in het buitenland bent geweest...

De vraag is natuurlijk: ziet het er aan de ene kant van de straat anders uit dan aan de andere kant? De elektriciteitsleiding is aan de Belgische kant bovengronds en de verkaveling is er veel kleinschaliger, vooral iets verder van de grens. Mogelijk heeft dat te maken met verschillende grondsoorten. De huizen zien er ook net iets anders uit, al valt dat niet gemakkelijk te beschrijven.

Waterwinning en natuur

We verlaten de grens en komen in het waterwingebied Sint Jansteen, tevens natuurgebied van Het Zeeuwse

*De Linie in Zeeuws-Vlaanderen.
Foto: Gerda Spaander*

Landschap. Het gebied is te herkennen aan de vele watergangen. De meeste droog, andere vol water. Waterwinning is zo te zien goed te combineren met natuurbeheer. Dat beheer is onder andere af te zien aan de historische akkers en akkerranden langs de route, waar patrijzen en andere akkervogels blij mee worden gemaakt. In Hulst wordt van de witte tarwe die hier wordt geteeld “Patrijske bier” gebrouwen. Verderop wordt het de rugstreeppad naar de zin gemaakt, iets dat blijkbaar goed te combineren is met een schaatsbaan. In de winter staan de watergangen vol water. Eind juni is meestal al het water weg gezakt en daarmee schoon genoeg om verderop te worden gewonnen.

Waterbedrijf

Evides bepaalt in de tussentijd hoeveel water er in welke kanalen staat. Van west naar oost verandert het waterwingebied van open naar bebost gebied, met eigenlijk nogal saaie bossen, die ooit bedoeld waren voor de bosbouw.

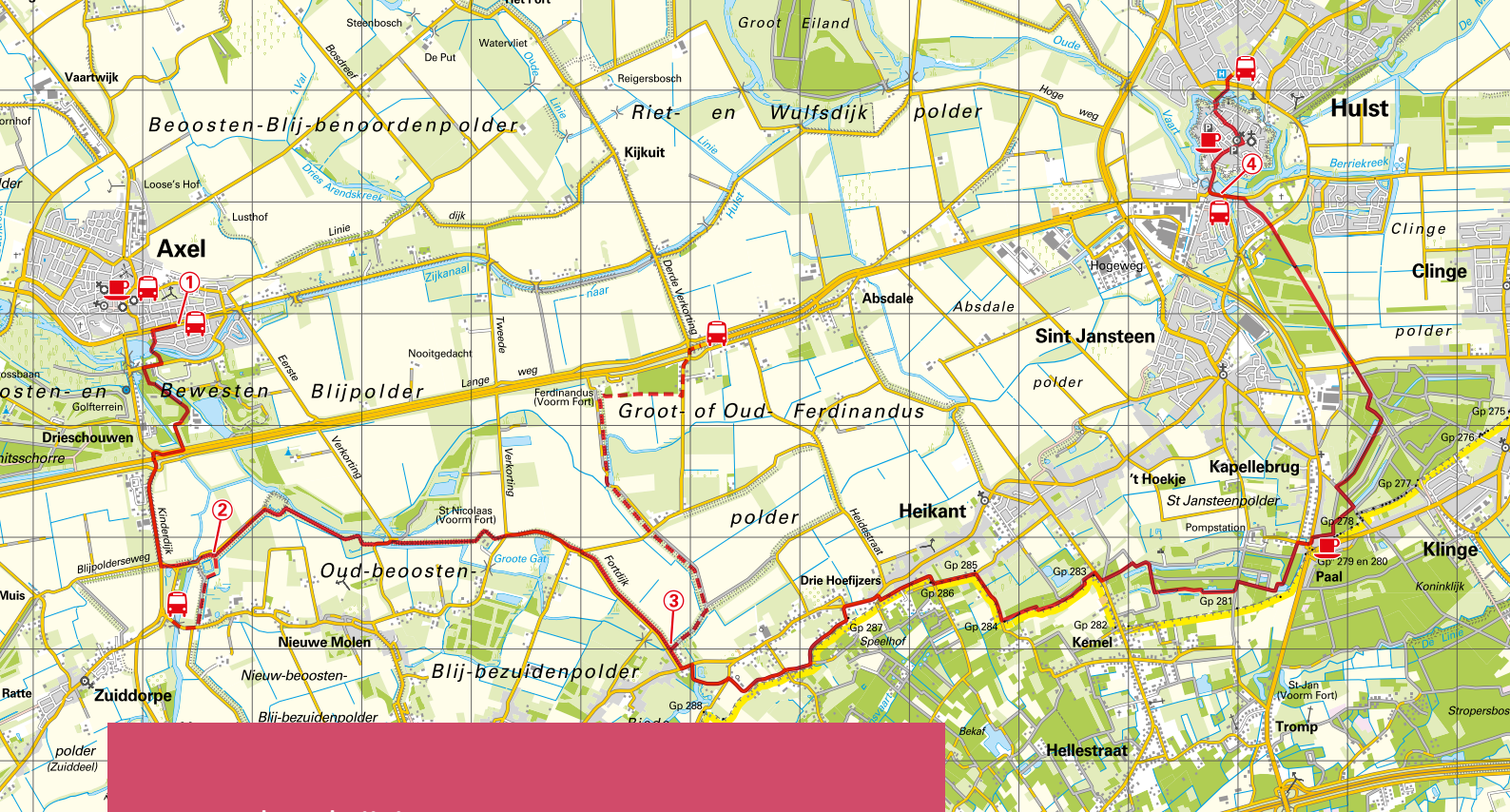
Spoor Terneuzen – Mechelen

Na nog wat omzwervingen langs watergangen en door het bos komen we op een wel heel recht pad. Gaandeweg wordt duidelijk dat dit pad vroeger een spoorbaan was. Bij de eerste bebouwing van Hulst is het helemaal goed te zien: het pad kruist de weg door middel van een quasi-spoorwegovergang. Het was een deel van een langer traject, van Mechelen naar Terneuzen. Begin

jaren '50 van de vorige eeuw reed hier de laatste reizigerstrein maar het stationsgebouw staat er nog **4**.

Langs de wallen of door het centrum?

Hulst maakt als vestingstad ook deel uit van de linie waar deze wandeling mee begon. Een wandeling langs de wallen is een mooi besluit van deze wandeling, maar de route dwars door het centrum is een verleidelijk alternatief, met uiteraard veel horeca. Met wellicht een Patrijske biertje op een terras. Hulst is in 2014 door lezers van De Kampioen verkozen tot de mooiste vestingstad van Nederland, dus het moet er wel de moeite waard zijn.

Routebeschrijving

Axel – Absdale (10 km) of Hulst (22km)

Beginpunt: Axel, halte Crijnsenstraat of Zuiddorpe, halte Bontekoe

- 1) Uitstappen bushalte Crijnsenstraat. Teruglopen tot Bosplein, LA. wknv 45, 69, 47, 48, 78, 73 en 71 volgen.
Of: uitstappen bij buurtbushalte Bontekoe. Vandaar RD tot Uilendreef, daar LA, tot wknv 71.
- 2) Vanaf daar de linies volgen: wknv 80, 81, 82, 90, 91. Wie de korte route wil lopen gaat vanaf wknv 91 naar 92, dan richting wknv 65. Uiteindelijk bij huis niet LA naar wknv 65 maar RA, tussen bos en aspergeveld. RD, door greppel, weer naar de buitenkant van het bos, daar LA. Bij weg (Axelsestraat) LA. Bij rotonde RA, Absdale, halte Derde Verkorting.
- 3) Wie doorloopt naar Hulst: vanaf wknv 91 naar 30, 86, 87, 88, 84, 95, 96, 93, 92, 62, 61, 54, 53. Aldaar Hulst, halte Van Maelstedestraat.
- 4) Eventueel doorlopen naar het busstation: linksom of rechtsom via de stadswallen. Of door het centrum: Van Maelstedeweg volgen, buigt naar R en heet dan Stationsstraat. Weg volgen, heet dan Gentsestraat. Voorbij de Sint-Willibrordus Basiliek LA, Lange Nieuwstraat. Min of meer RD tot stadswal, Tivoliweg. Voorbij de poorten RA naar beneden, grasveld schuin naar R oversteken. Dan komt het busstation in zicht

Eindpunt: Absdale, halte Derde Verkorting of Hulst, halte Van Maelstedestraat of halte busstation

Oude en nieuwe grenspaal.
Foto: Gerda Spaander

Meer vogels op akkers

Willem de Weert

Het kan anders. Boer Willem Smallegange is op zoek naar biodiversiteit en duurzaamheid en koos voor de natuurinclusieve aanpak. Hij laat op zijn biologisch akkerbouwbedrijf in Burghsluis de stoppelvelden in de winter staan, teelt in stroken, plant bloemblokken, keverbanken en plaagstroken aan en heeft de zware verdelgingsmiddelen uitgebannen. Zijn streven is om in vier jaar tijd biodiversiteit op zijn bedrijf met 30 procent te verhogen. Het verlies aan opbrengst wordt voor een deel gecompenseerd door subsidie van de Europese Unie. De eerste tellingen laten een toename zien van nul naar negen veldleeuweriken en van drie naar dertien patrijzen. Ook signaleert hij

weer kepen op de kaarderbol en zijn er meer hazen. De maatregelen leveren niet alleen meer voedsel, broed- en schuilgelegenheid, maar zijn ook gunstig voor de bodembiodiversiteit, verminderen de uitspoeling van nutriënten in de winter en verbeteren de grondstructuur. Geïnspireerd door de wijze van boeren door Smallegange heeft Stichting Het Zeeuwse Landschap de samenwerking naar meer boeren uitgebreid en verpacht nu 50 ha eigen grond 'om niet' aan akkerbouwers onder voorwaarden dat zij ook boeren op de wijze die gunstig is voor akkervogels. De deelnemende akkerbouwers treffen in ruil daartoe ook natuurmaatregelen op hun eigen landbouwgronden.

Groene woestijnen

Het is slecht gesteld met de natuur in het buitengebied. Een rapport repte laatst over een dramatische afname van insecten: 70 procent minder. Ook de akkervogels hebben het moeilijk. Van veldleeuwerik, patrijs en grauwe gors is 95 procent verdwenen in de laatste 50 jaar. Oorzaak is de schaalvergroting in de landbouw. Grotere kavels, minder sloten en bermen, gebruik van herbiciden en pesticiden, meer monocultuur. Akkers zijn groene woestijnen geworden.

De ZMf brengt partijen bij elkaar om kennis uit te wisselen en ervaringen met natuurinclusieve landbouw te delen. Begin september was er een studiedag met excursie waaraan belangstellende Zeeuwse boeren en vertegenwoordigers van de natuur en overheden deelnamen.

 Willem de Weert is eindredacteur van Wantij.

Windmolens versus vogels en natuur

‘De ZMf staat achter een snelle omschakeling naar hernieuwbare energie’, zegt Robbert Trompetter, beleidsmedewerker bij de ZMf. ‘Maar tegelijkertijd zijn de steeds hoger wordende turbines een aantasting van het landschap en veroorzaken ze slachtoffers onder vogels. Het is heel lastig om hier voor iedereen aanvaardbare oplossingen voor te vinden.’

Peter Louwerse

In reactie op het Omgevingsplan Zeeland 2018 zegt de ZMf dat juiste locaties voor windturbines gevonden moeten worden in goed overleg met de omgeving. Het Omgevingsplan geeft aan dat naast de aangewezen concentratiegebieden (op of bij grootschalige industrieterreinen en grootschalige infrastructurele werken) er ruimte geboden wordt voor extra projecten wanneer deze aansluiting zoeken bij grote infrastructuurlijnen als bijvoorbeeld keringen langs de grote wateren.

Kleine turbines

Toch leeft er ook de wens van dorpsraden en actiecomités om bij een woonkern een solitaire windturbine neer te zetten. Dat past niet in het provinciale beleid, maar voor kleine turbines (maximale tiphoogte van 20 meter) verwijst de Provincie door naar de gemeentes. Teus Baars is directeur van de coöperatie Zeeuwind. Hij zegt: ‘Voor de overheden telt de energietransitie heel zwaar. Doelen moeten gehaald worden. Zeeuwind vindt dit natuurlijk ook heel belangrijk, maar stelt voorop dat de bezwaren van omwonenden serieus afgehandeld moeten worden.’ Dat betekent dat plannen aangepast worden door het verschuiven van windturbines.

Uiteraard wordt de regelgeving voor slagschaduw, geluid en maximale hoogte gerespecteerd.

Gevaarlijk voor vogels

Hoe gevaarlijk zijn windturbines voor vogels? In het algemeen wordt gesteld dat minder dan 1% van alle vogelslachtoffers wordt veroorzaakt door windturbines. Bij het bepalen van nieuwe locaties voor windparken wordt gekeken naar het effect op de omgeving. Door bij de locatiebepaling rekening te houden met vluchtroutes en/of in de omgeving rust- en nestelgebieden in te richten kun je slachtoffers voorkomen of sterk verminderen. ‘Bij grotere windparken zoals Krammer wordt een radardetectiesysteem ingezet’, vertelt Teus Baars. ‘Dit werkt volledig geautomatiseerd. Vliegbewegingen van zwermen vogels en van grotere solitaire vogels worden door het systeem waargenomen en turbines kunnen worden stilgezet voordat er slachtoffers vallen.’

Onzichtbaar

Kees van der Vlugt is beleidsmedewerker bij Stichting Het Zeeuwse Landschap. ‘Landschappelijk staat Zeeland grote veranderingen te wachten door de energietransitie. Zo was energie-

opwekking in het verleden relatief onzichtbaar doordat het ging om enkele (grote) centrales, al dan niet in Zeeland. Tegenwoordig zijn windmolens in Zeeland niet meer te missen door hun hoogte, aantal en verspreiding in de provincie. Dit maakt de landschappelijke inpassing van groot belang: als het landschap onevenredig wordt aangetast kan dat ten koste gaan van het draagvlak voor windmolens en andere vormen van duurzame energie.’ Van der Vlugt noemt ook de verplichte verlichting op hoge windturbines voor het vliegverkeer een probleem voor bewoners en recreanten. Gelukkig worden er al proeven gedaan met radardetectie om deze verlichting alleen aan te zetten als dit nodig is.

Lokale natuur

‘Over het algemeen worden windmolens zo ver mogelijk van woonhuizen geplaatst, waardoor ze snel in/langs natuurgebieden terecht komen,’ zegt Van der Vlugt. ‘Hierbij is het afhankelijk van de lokale natuur in hoeverre windturbines versturende al dan niet dodelijke effecten hebben op de lokale vogel- en vleermuispopulaties. Tegenwoordig zitten wij regelmatig vooraf aan tafel met organisaties als Zeeuwind om gezamenlijk te kijken hoe we op specifieke locaties optimaal kunnen inzetten op het behalen van de energieopgave én op het minimaliseren van de effecten op Zeeuwse natuur. Want we moeten niet vergeten dat Zeeland ook een cruciale schakel is voor diverse kust(broed)vogels.’

Kust(broed)vogels

Het Zeeuwse Landschap is met name kritisch op de natuureffecten van windturbines. Kees van der Vlugt: ‘De druk op kust(broed)vogels is al hoog. Zo vertonen veel soorten al een (sterke) negatieve trend en het aantal geschikte broed- en rustgebieden neemt af. Ook zijn nog niet alle effecten van

*Vermoedelijk slachtoffer windturbine.
Foto: Kees van der Vlugt*

windturbines op natuur voldoende bekend. Dit maakt het lastig om in te schatten wat de effecten van windturbines op vleermuizen zijn, aangezien die lastig terug te vinden zijn onder turbines én onbekend is hoe groot de lokale populaties vleermuizen zijn. Ook zijn de voorstelde mitigerende maatregelen vaak onvoldoende door de huidige omvang van windturbines.'

Detectiesystemen

Een belangrijk onderdeel van het onderzoek naar natuureffecten is het monitoren van vogelaanvaringen dat bij grotere windparken vaak verplicht wordt gesteld. Dat gebeurt momenteel door het rapen van vogelslachtoffers onder turbines. Er zijn echter ook detectiesystemen zoals sensoren op wieken en de al eerder genoemde radarsystemen. Deze systemen worden steeds slimmer door rekening te houden met seizoenen, vogeltrekperiodes en windsnelheden. Hier hangt echter wel een prijskaartje aan.

**'Minder dan
1 procent van
vogelslachtoffers
wordt veroorzaakt
door windturbines.'**

Peter Louwerse is lid van de
Wantijredactie.

Hoe verder met recreatie langs Deltawateren?

In Wantij van december 2017 (nummer 134) kon je lezen over de Zeeuwse Kustvisie en het ontstaan daarvan. In de Kustvisie is per gebied vastgelegd wat er wel en niet aan de kust gebouwd mag worden. Dat schept duidelijkheid voor iedereen. Maar de Kustvisie gaat alleen over de Noordzeekust en zegt niets over al dan niet uitbreiden van de recreatie langs de Deltawateren. Hoe moet het daarmee verder?

Bouke Kromhout van der Meer

Nu de groei aan de kust aan banden is gelegd, verwacht je misschien dat de initiatieven in het binnenland en aan de oevers van de Deltawateren, toenemen. Is dat zo?

Robbert Trompetter, programmamanager Ruimtelijke Ordening en Landschap van de ZMF zegt daarover: 'Het neemt inderdaad snel toe. Er zijn vooral nu nog

ontwikkelingen bij bestaande bedrijven. Ook zie je dat, op kleine afstand van de Deltawateren, enkele van de grote ketens zoals Roompot, plannen hebben voor nieuwbouw of flinke aanpassing van parken.'

Veerse Meer

Dat er ook voor de Deltawateren behoefte is aan kaders, net als aan de

kust, illustreert hij met een voorbeeld: 'Een ondernemer aan het Veerse Meer is op zich heel goed bezig. Hij wil zijn bungalowpark uitbreiden en bouwt de nieuwe huizen energieneutraal. Heel goed dus. Het sneeuwt echter dat hij de nieuwe huisjes wil bouwen op een steiger in het Veerse Meer. En dat is landschappelijk gezien op de verkeerde plek. De man is van goede wil en gaat het gesprek met ons aan. Helaas zijn we in een te late fase uitgenodigd om mee te gaan praten en zijn de plannen al in een te gevorderd stadium. Anders hadden we wellicht gezamenlijk een alternatief kunnen vinden. Dit soort situaties ontstaat dus als er geen kaders zijn. Was er een visie geweest dan had de ondernemer eerder geweten waar hij aan toe is.'

Safarilodges

Het ontbreken van kaders en het in een (te) late fase in gesprek raken kan voor problemen zorgen. Maar het kan ook anders. Trompetter noemt opnieuw een voorbeeld: 'Een campingeigenaar wilde langs de rand van een oude kreek

Recreatie Oranjeplaat Veerse Meer.
Foto: Loes de Jong

‘Uitbreiding van recreatie kan samengaan met natuurontwikkeling.’

safarilodges bouwen. Precies aan de rand van een qua biodiversiteit zeer waardevolle kreek. Wij zijn daar in een vroeg stadium bij betrokken geraakt en hebben hem uitgelegd waarom dat niet slim zou zijn. We hebben toen gezamenlijk een alternatief bedacht. Nu gaat hij een, in een voor natuur minder waardevol veld, een kreek graven en daar de lodges aan bouwen. In plaats van een verarming, zien we nu een versterking van het landschap en de biodiversiteit.’

Vorm

‘Het dilemma voor ons is niet zozeer of er een visie voor de Deltawateren moet komen’, zegt Trompetter. ‘Daar zijn we wel uit. Maar de vraag is of je het in dezelfde vorm moet doen als in de Kustvisie. Bij de Deltawateren is de recreatie veel extensiever en verspreider aanwezig dan aan de kust en dat vraagt

misschien om een andere oplossing. In de Kustvisie is alles voor elke plek op de kaart vastgelegd: zowel de kwaliteit als de mogelijkheden voor recreatie en landschap. Bij de Deltavisie kun je dit ook gaan doen. Maar een andere optie is om een aantal randvoorwaarden af te spreken. Dat geeft ondernemers mogelijk wat meer vrijheid qua locatie. Maar maakt voor nu de consequenties voor het landschap misschien lastig in te schatten. Wat moeten die regels dan zijn?’

Geven en nemen

‘Het mooiste is om kaders zo te maken dat het voor de ondernemers duidelijk is welke ruimte er is om de onderneming te runnen. Die ruimte moet je zo groot mogelijk maken zonder dat de andere voor het landschap heel belangrijke functies en waarden, als bijvoorbeeld donkerte en weidsheid, eronder lijden’, zegt de ZMF-medewerker. Ook als er kaders afgesproken zijn vindt hij het belangrijk om in gesprek te blijven gaan met ondernemers. ‘We zijn niet per definitie tegen uitbreidingsplannen. Het is toch een beetje geven en nemen’, zegt hij daarover. ‘Als we kleine, verantwoorde recreatieprojecten toestaan en bijvoorbeeld ook de transitie naar extensievere recreatie, dan is dat mogelijk combineerbaar met natuurontwikkeling. Het mooiste is als er win-win situaties ontstaan voor recreatie en landschap en misschien wil de overheid dan ook wel steunen.’

Procedures

De Zeeuwse Milieufederatie wil dat er snel kaders komen en ook toeristisch en ondernemend Zeeland lijken hier voorstander van te zijn. Trompetter zegt daarover: ‘We willen graag hetzelfde proces volgen als bij de Zeeuwse kustvisie. Daarbij kan het eindproduct dus wel anders zijn. Wij zijn voor de procesbegeleiding en financiën afhankelijk van de Provincie Zeeland. Helaas heeft de Provincie veel projecten en maar een beperkte capaciteit, we hopen dat er tijd en geld gevonden kan worden om met het project ‘Visie Deltawateren’ aan de slag te gaan.

Druk het grootst

Trompetter zou het project het liefste beginnen met het beschrijven van het Veerse Meer.

‘Dat is de kleinste van de Deltawateren en er zijn daar veel nieuwe plannen. Daar is de druk nu het grootst. Daarna zouden de andere wateren beschreven kunnen worden. Dat is tenminste als er gekozen wordt voor een gebiedsgerichte opzet, net als bij de Kustvisie. De keuze tussen de twee beschrijvingswijzen blijft nog het dilemma van dit moment.’

Bouke Kromhout van der Meer
is lid van de Wantijredactie.

Zeeuwse Ommegang

ZMf-directeur Ira von Harras maakte afgelopen zomer in haar vakantie een voettocht door Zeeland. Ze noemt het een 'Ommegang', niet in de letterlijke betekenis van een religieuze processie om de kerk, maar figuurlijk omdat ze op haar wandeling een diepere verbinding met het Zeeuwse landschap zocht. Onderweg ontmoette ze 'leermeesters' en kreeg ze lessen over de natuur.

Ira von Harras

15 juli 2018

Vandaag hebben mijn kinderen me naar mijn beginpunt van mijn Zeeuwse Ommegang gebracht. Via Zuid-Holland Zeeland in. Geleerd over de Brouwersdam, de Grevelingen, de Noordzee en Ellemeet. **Mijn reis is begonnen!**

17 juli 2018

Oh my.... 'where's that camel when you need one?' Gisteren een brute tocht; 25 kilometer in zinderende hitte, een groot gedeelte áchter de duinen, te weinig water, te zware rugzak (inclusief dikke trui en regenjas) én heuvel op en af door rul zand. Wat een Sahara-safari samen met Herman Nieuwenhuize van Staatsbosbeheer. Maar prachtig! Polders, duinen en een hele dikke dank aan boswachter Herman en vriendin Jasmijn. Schouwen-Duiveland is werkelijk prachtig. Intens genoten van het langzaam voortbewegen. **Van Ellemeet door de polders naar het strand bij Renesse, het Verklikersstrand en de Meeuwenduinen. Geslapen in de boswachterij van Staatsbosbeheer Westenschouwen.**

18 juli 2018

Mega groots avontuur. Ik heb de nacht mogen doorbrengen IN de Plompe Toren. Geen oog dicht gedaan, maar ik heb de zon onder zien gaan én op zien komen vanaf dit unieke monument aan de rand van de Oosterschelde. Ik voelde me helemaal een jonkvrouwe. Ik kreeg een workshop over wolken van bevlogen collega van Natuurmonumenten Paul Begijn, écht een ware ambassadeur van ons vak! Ik genoot van ieder moment. **Van Westenschouwen via het strand naar de toren. Eitje qua kilometers.**

20 juli 2018

Gisteren voelde ik me helemaal Blue Lagoon! Vriend en natuurcoach Guido Krijger gidste me van Schouwen-Duiveland naar Noord-Beveland. Een prachtige kajaktrip van ongeveer 15 kilometer door Nationaal Park Oosterschelde. We hadden magische ontmoetingen met zeehonden en voor het eerst heb ik bruinvissen gezien én gehoord. Ik werd er stil van. Ik sloot het af met een Ode aan de Oosterschelde. **Van de Schelphoek naar Wissenkerke.**

22 juli 2018

Gisteren liep ik van Oranjezon naar Middelburg met gepassioneerd bioloog Kees van der Vlugt van Het Zeeuwse Landschap. We startten met een concert van hoge bomen aan de Lijdijkweg bij Vrouwenpolder. Verkoelend en indrukwekkend. Daarna langs de zeer droge Sint Laurens Weihoek. Langzaam tekenden zich de contouren van de Lange Jan af. De tocht eindigde op een terras met een lokaal biertje Middelburg 800. Veel gesproken en gefilosofeerd over natuur en de impact ervan op ons persoonlijk.

24 juli 2018

Marijn Stouten (oud- stagiair en student Deltamanagement HZ) en Jan Lampert (terreinbeheerder van North Sea Ports) vertelden over het gebied en de plannen voor de Schorerpolder. We spraken over de relatie en balans tussen economie en ecologie, kijkend over de Westerschelde. Een prachtig estuarium waar grote schepen varen om goederen te vervoeren die wij allen willen. Daarnaast de industrie die dat maakt waar wij om

vragen. Balans dus. Ik mocht slapen in Fort Rammekens van Staatsbosbeheer, een heel intense beleving. History meets culture meets nature. Ik had al wat 'spookverhalen' gehoord over het fort, slapen was weer lekker spannend. In de ochtend hebben we nog echte 'ghosthunters' ontmoet. Kortom; mijn leven lijkt momenteel wel een avonturenfilm.

Van Middelburg naar Ritthem.

26 juli 2018

De zesde les was een totale onverwachte. Ik ging naar mijn dierbare vriendin Petra Kerkhof. Ik vind haar een 'Earthkeeper'. Zij zorgt voor een prachtige plek in Ellewoutsdijk. 't Landje. Ik kom daar vaker en meestal ervaar ik daar diepe stilte en 'oplading' van de natuur. De roepende buizerd, de dansende bomen, het geritsel in het hoge gras. Maar gisteren waren daar zes bijzondere vrouwen, allen zijn ze me dierbaar. Ik had het even zwaar, en juist zij waren daar. Precies dat was daar wat ik nodig had; luisteren, elkaar volledig accepteren, delen, eten en elkaar helpen om het beste uit jezelf te halen. Krachtig! **#vrouwelijkleiderschap**
#generatieoverstijgend

28 juli 2018

Gisteren was een Ommegang op zich. Door de verzengende hitte bleef alles klein en daardoor heel intens. Ik genoot van de verhalen en het privéconcert van vriend Broeder Dieleman. Aan de Otheense Kreek en daarna bij de magische plek 't Gat van Pinte. Wat een ontroering. We zagen een hooiduivel, kiekendieven, buizerds, visdiefjes, futen, wilgen, populieren en een vos. Dit alles binnen een straal van een paar kilometer. Het was een wonder. Ik werd

gewoon verliefd op de dag. De dag erna liep ik van Zaamslag naar Graauw. Vele prachtige kilometers in een landschap dat ik met de meter meer ging waarderen. In Graauw werd ik opgewacht door een paar hele lieve mensen en ging ik diep tevreden met mijn man mee naar huis.

**Ira von Harras is
directeur van ZMf.**

Voor meer foto's:
www.zmf.nl/terugblik-zeeuwse-ommegang

Berichten van de ZMf

Algemene ledenvergadering op dinsdag 23 oktober a.s.

Zonnepanelen en zonneweides

Kom 23 oktober naar de Algemene Ledenvergadering van de ZMf. Als lid van de vereniging is uw aanwezigheid van belang. Uw stemt telt immers. De notulen van de vorige vergadering en relevante stukken kunt u terugvinden op www.zmf.nl. Tijdens het themadeel van de vergadering gaan we graag verder in op het thema 'zonnepanelen en zonneweides'.

Moeten zonnepanelen vooral op daken, industriële gebouwen en industrieterreinen komen? Dat is duurder en ingewikkelder dan zonnevelden, en we moeten wel haast maken met de energietransitie.

Maar zonnevelden gaan ten koste van de voedselproductie en zijn ze wel zo mooi in het landschap? Daarentegen geven zonnevelden misschien meer ruimte voor biodiversiteit dan de landbouw. En zonnepanelen op alle Zeeuwse daken levert toch nog onvoldoende elektriciteit op om in onze behoefte te voorzien... Kortom: we bespreken een groot dilemma voor de ZMf tijdens de komende ALV.

Kom ook en praat mee. Bent u er bij?

Locatie van de vergadering volgt nog.
(JB)

Vrijwilliger gezocht voor Wantijredactie

Vind je schrijven, je in een onderwerp verdiepen en interviewen leuk? Heb je een hart voor de Zeeuwse natuur en het milieu? Heb je al ervaring met redactiewerk? Er is een plaats vrij in de redactie van Wantij. Als je interesse hebt, stuur dan een e-mail met je interesses, ervaringen en persoon naar lkeizer@zmf.nl en we nemen contact met je op! (WdW)

advertorial

We komen ook op plekken zonder postcode.

De Natuur- en Milieufederaties zetten zich in voor een duurzame en gezonde wereld. Samen met mensen, bedrijven en overheden willen zij het verschil maken met schone energie, mooie natuur en gezond voedsel. De Natuur- en Milieufederaties ontvingen sinds 1996 een bijdrage van € 39,6 miljoen van de Nationale Postcode Loterij.

18+ Speel bewust

Deelnemers van de Postcode Loterij: bedankt! Dankzij u kunnen wij de Natuur- en Milieufederaties en 94 andere organisaties financieel ondersteunen. En dankzij u groeide dit Nederlandse loterij-initiatief uit tot de grootste fondsenwerver ter wereld – er werd al ruim € 7 miljard aan goede doelen geschonken. **Samen voor een betere wereld: postcodeloterij.nl**

Dankzij u.

Foto: Gerda Spaander

Gerda Spaander Meten is weten

Nadat ze meer dan vijftig keer in Wantij anderen de maat heeft genomen, is Gerda Spaander zelf aan de beurt voor haar voetafdruk. Ze heeft van alle metingen nauwkeurig een lijst bijgehouden. Die varieert van 1,5 ha, de kleinste voetafdruk, tot 7,4 ha, de grootste tot nu toe. Waar eindigt ze zelf?

Willem de Weert

Gerda Spaander (1951) houdt graag lijstjes bij. Ze legt bijvoorbeeld jaarlijks de diktes van de bomen (kastanje, kers, noot, wilg, linde, moerbeï et cetera) vast in de grote wilde tuin van bijna 1 hectare die ze met haar partner bezit. Voor haar voetafdruk levert dat echter de maximale score op aangezien enkel de oppervlakte telt en niet de (natuurlijke) inrichting. De oase van wilde planten die zij in Kruiningen in de loop der jaren min of meer spontaan hebben laten ontstaan, telt even zwaar als de omringende monocultuur van tarwe. Het is een weeffout in de test. De maximale score geldt ook voor haar reizen per bus en trein. Ze rijdt nooit auto (heeft geen rijbewijs) maar legt per jaar met openbaar vervoer bijna de omtrek van de aarde af. Vorig jaar 37.000 km, nauwkeurig geregistreerd in haar dagboek. Ze reist vaak, voornamelijk om te gaan wandelen en daar verslag van te doen in De Reiziger, het blad van Rover, de vereniging van reizigers met openbaar vervoer (zie artikel in deze Wantij).

Extreem lage

Tegenover deze hoge scores staan extreem lage. Ze levert door een sobere levensstijl en zonnepanelen op het dak stroom terug aan het net. Ook hier houdt ze de vinger aan de pols. Een nieuwe koelkast bleek 2/3 minder stroom te gebruiken dan de oude. De grote tegelkachel verwarmt het huis met zelf gekapt hout uit de houtwal achter in de tuin. Haar meting bracht een onverklaarbare 15 m³ gasverbruik per maand aan het licht. Na lang zoeken bleek een lekkende gasleiding de oorzaak, veroorzaakt door de vorige bewoner die een lange spijker in de muur had geslagen, precies op de plaats van de leiding. Gerda scoort ook geen of weinig punten (positief voor de voetafdruk) door vegetarisch te eten, nooit op vakantie te gaan en nauwelijks nieuwe spullen te kopen. Ze maakte een uitzondering voor de nieuwe naaimachine want kleding maakt ze graag zelf. Haar zelfgebreide wollen vesten zijn kunstwerkjes. Kortom: ze consumindert in plaats van

consumeert. Dat levert een voetafdruk op van 2,5 ha en een gedeelde derde plaats in de Wantij Top 10.

Willem de Weert is eindredacteur van Wantij.

Top 10 kleinste voetafdrukken in Wantij in hectare (ha)

Marian de Jong	1,5 ha
Martien den Haan	2 ha
Anke Elzen, Sietz Leeflang, Tjeu van Mierlo, Marieke van Riet, Gerda Spaander en James van de Water	2,5 ha
Anke van der Geest en Jos Broeke	3 ha